

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавничарада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВІНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДУРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 8

Серія
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ
(1906–1916)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2007

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

*Випущено на замовлення Державного
комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга»*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядники Мирон КАПРАЛЬ, Андрій ФЕЛОНЮК

Автори коментарів: О.Вінниченко, Л.Войтович,
М.Капраль, Я.Книш, О.Кулчицький,
С.Панькова, Л.Тимошенко, А.Фелонюк

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-484-0 (т. 8)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2007
- © Коментарі, автори, 2007
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2007

РОЗДІЛ III

АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ ТА
ПЕРЕДМОВИ

МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ КОЛІЇВЩИНИ

IV. ОПОВІДАННЯ ОЧЕВИДЦЯ ПРО СМЕРТЬ ГОНТИ

Кілька років тому, видаючи василіянські записки про Коліївщину¹, я згадав про оповідання очевидця про кару смерті над Гонтою, наведене Л. Зелінським в його виданні тих василіянських записок*, приладженім ним до друку, але не випущенім цензурою і тепер з архіву цензури переданім до бібліотеки Львівського університету (с. 47). Я заповів тоді ж видання сеї записки в серії інших матеріалів, але інші заняття забрали мій час і увагу тоді, і тепер я користаю з кількох свободних сторінок в сій книжці “Записок”, хочу сповнити свою обіцянку.

Записка Зелінського (в примітці до споминів о. Сорочинського)* звучить так:

Naoczny świadek stracenia Gonty wny Adam Koniuszkowski ieszcze w roku 1824 opowiadał w powném zgromadzeniu rzecz następującą. Przeięty strachem okropnej rzezi na Ukrainie, zabrałem się z moją żoną i niemowlęciem, oraz z iednym sługą, któremu także nie dowierzałem, i uchodziłem z Ukrainy chcąc się dostać do Lwowa. Aż tu na raz wieść gruchnęła, że wkroczyły wojska rosyjskie, że Gonta schwyтany. Na drugi dzień ziechałem się z wojskiem rossyjskim, a że mi żona zastabła, musiałem przeto uczepić się pocziwego kapitana i z wojskiem maszerowaś. Wyprzedzał nas oddział jazdy rossyjskiej uprowadzający z obą rozbójników. Nie wiedziałem, dokąd jadą, lecz nie chciałem się popuszczać zbrojnych opiekunów, i tak razem z niemi stanąłem w Serbach, niby na noclegu. Nazajutrz rano kapitan oswiadczył mi, że nastąpi exekucya Gonty i jego wspólników, iakoż nie ociągając sie wyszedłem oglądać, co to będzie. M[n]ożtwo ludzi zbiegło się na to widowisko. Rozbójnicy stali — jedni powiązani, a drudzy okuci, do naga rozebrani. Woisko otaczało ich z nabitą bronią, a ksiądz słuchał spowiedzi. Przygotowanie do okropnej śmierci nie trwało długo — i zaraz kapitan przeczytał im wyrok, ogłaszający, że za morderstwa, palenie, buntы będą wszyscy ciwertowani. Widziałem, jak tych rozbójników iednego po drugim do drzewa przywiązywano. Jednego Gontę obnażonego i skrępowanego na zakończenie widowiska zostawiono, a resztę wszystkich po jednemu w pozdlóz siekiramі i pałaszami od głowy do nóg rębano, człaki w koło wplatanо, albo na pal wbijano. Nieborak Gonta żalosnym spojrzeniem żegnał konających wspólników zbrodni, a gdy na niego kolej przyszła, drzał, posiniał, wyrzekł kilka słów, oczy mu słupem stanęły, pianę z gęby wyrzucił i jękał tak przeraźliwie, że aż sobie uszy zatkałem. Jeden z

¹ [Грушевський, Матеріали до історії Коліївщини. І. Василіянські записки], “Записки [НТШ]”, т. LVII, с. 4 і 17 нотка.

оправців najpierw wyjął mu oko, zastromił na szpilę i pokazywał ludowi, ażeby poznawali, czy to jest straszne oko hajdamaki Gonty. Potém odciął mu rękę i pokazywał ludowi, pytając, czyli ta ręka wymordowała mieszkanców Ukrainy, niemowląt, kobiet, starców i duchownych w Humaniu, a gdy odpowiedziano, że ta ręka mordowała niewinnych, oprawca zatkał ją na pal, a tém czasem przedrwiwał z Gonty, pytając go po rusku, gdzie się rodził, czyli ma żonę, ojca, matkę, dzieci? Gonta w okropnych bólach kłał nielitościwego oprawcę, a gdy mu drugą rękę ucięto i obidwie nogi, dostał nadzwyczajnych konwulsyi, zaczął zębami zgrzytać, krwią płuć, jęcząc przeraźliwie, strasznie. Oprawca rozpruł mu brzuch i snuł kiszki, wręście wyrwał serce. Krew strumieniem trysknała. Gonta typnął kilka razy białkami, lecz juz nie żył. Odcięto mu głowę, wywleczono język i za język do pala przybito długim brytnalem, i tak do góry podniesiono. Serce także na pal wbito, tolub na kole położono i na każdym palu przylepieno napis: Gonta, Gonta, kilkanaście razy. Kapitan zaraz wysłał sztafetę do Warszawy i kazał po wszystkich miastach ogłaszać, że Gonta iuż stracony.

Powieść tą w dosłownie wypisałem i w oryginalnie do wiadomości powszechnej przedrukowane podaję.

Оповідання, як бачимо, значно різниться від загальноприйнятої версії, пущеної в курс виданням Рачинського* і канонізованою, так би сказати, звісною біографією Гонти, написаною Антоновичем¹. В тій версії з Гонти живого деруть шкіру, він терпеливо зносить ці муки спочатку, але нарешті терпець його уривається і він починає кричати про наказ короля чи грамоту цариці. Се дертя пасів і терпеливість Гонти при сих муках становить характеристичну прикмету, що лучить в одну групу ріжні оповідання, досить відмінні в подробицях. Вони покликуються на очевидців, але ріжні варіації сих оповідань показують, скільки белетристики внесено було в ці подробиці. Сорочинський і Мошинський* в своїх мемуарах не згадують про дертя шкіри, говорять тільки про четвертування. Наш оповідач, говорячи, як наочний свідок, не згадує про дертя шкіри теж, а від оповідачів першої групи різниться тим, що замість стоїцизму Гонти, з яким він прийняв кару, описує дуже драстично страшенну депресію його в момент кари.

Коли маємо перед собою оповідання, записане не більше не менше як 56 літ по епізоді, хоч би від самовидця, трудно дуже велику ціну прив'язувати до ріжних деталей. Але й всі інші оповідання походять з переказів, і записані з виразною белетристичною закраскою. Помирити їх в основних моментах з оповіданням нашого оповідача можна б, прийнявши, що екзе-

¹ Иван Гонта — Киевская старина (1882), XI, с. 275, переклад в: Рус[ькій] істор[ичній] бібліотеці, т. XIX.

куція над Гонтою тягнулася справді кілька днів, як оповідають деякі з першої групи¹, і що в перших днях Гонга, коли дерли з нього паси, показував великий стоїцизм, але по кількох днях екзекуції він був зломаний, і при останніх стадіях нелюдських мук справді проявляв такий упадок духу, як описує наш очевидець, що міг потрапити якраз уже на останню стадію сеї екзекуції.

Тільки й се оповідання, як і всі інші нам звісні, треба приймати, як півбелетристичні, *cum grano salis* [тут: з долею скептицизму].

---

¹ Ліпоман* каже, що ся екзекуція була розложена на цілих 14 днів, і тільки через те, що Гонга став згадувати про накази короля, Браніцький* занепокоєний тим, казав його на третій день зарізати і дальшу екзекуцію робити вже на його трупі.

с. 357 ...м.Штральзунда... — тепер знаходиться у північно-східній частині Федеративної Республіки Німеччини.

...чверть віку вже як виданий... — після публікації документа, здійсненої М.Грушевським, він видавався тричі: *Линниченко И.А. Дополнительные заметки // Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. — СПб, 1907. — С. 205* (латинський текст); *Торгівля на Україні XIV — середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина. — К., 1990. — С. 17–18; Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. — Львів, 2004. — С. 162–166* (латинський текст з українським перекладом).

Лист, перехований і досі захований в архіві м.Штральзунда... — документ тепер перебуває у Міському архіві Штральзунда (Stadt-archiv Stralsund, N 180), див.: *Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства. — С. 164.*

с. 359 ...маємо й інші звістки про існування на Україні елементів німецького міського устрою перед р. 1340 — окрім Володимира, який, напевно, першим серед міст держави Романовичів отримав магдебурзьке право (можливо, спочатку не всі його мешканці, а тільки його католицька спільнота), у джерелах наявні звістки про його функціонування у Львові, Перемишлі, Сяноку (*Пашин С.С. Города Галицко-Волинской Руси второй половины XIII — первой половины XIV в. и магдебургское право // Генезис и развитие феодализма в России. — Ленинград, 1988. — С. 139–145; Карпаль М. Привілей 1356 р. як повторне надання магдебурзького права // Львів: місто, суспільство, культура, т. 3 / Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск. — Львів, 1999. — С. 11–21; Janeczek A. Zęb kniazia Lwa. W kwestii wiarygodności przemyskiego przywileju wójtowskiego // Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej. — Wrocław; Praha, 2002. — S. 177–189*). Окрім наведених у цих та інших дослідженнях фактів та аргументів щодо запровадження магдебурзького права в українських містах у княжу добу, звернемо увагу на ще одну звістку. У “Книзі знань про всі королівства, землі і володіння, які є у світі”, фрагмент якої про державу Романовичів датується 1302–1306 рр., зустрічаємо німецькомовну назву Львова — Lemberg (El libro del conocimiento todos los reinos, tierras z señorios que son per el mundo / Ed. M.Espada // Boletín de la Sociedad Geográfica de Madrid. — Madrid, 1877. — T. II. — S. 205). На мою думку, це свідчить про проживання у Львові чисельної німецькомовної громади, яка, ймовірно, користувалася магдебурзьким правом, отримавши його в останній третині XIII ст.

с. 360 ...громада м.Володимира могла мати латинську печатку... — це твердження М.Грушевського піддав сумніву І.Линниченко, який висловив міркування, що печатка могла бути князівською (*Линниченко И.А. Дополнительные заметки. — С. 204*). У дискусії, що зав’язалася, позицію М.Грушевського підтримав Б.Барвінський (*Barwiński B. Pieczęcie książąt halicko-włodzimierskich z pierwszej połowy XIV wieku // Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne. — Kraków, 1909. — Z. 7. — S. 129*). Сучасні дослідники здебільшого схиляються до тези про приналежність печатки руському королеві Юрію Львовичу (див.: *Дашкевич Я. Володимир-Волинська печатка 1324 року: міська чи князівська? // Знак. — Львів, 1997. — № 13. — С. 9; Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства. — С. 164*).

Я.К.

Матеріали до історії Коліївщини. IV.

Оповідання очевидця про смерть Гонти

Публікується за виданням: *Матеріали до історії Коліївщини. IV. Оповідання очевидця про смерть Гонти. Подав Мих[айло] Грушевський // ЗНТШ. — Львів, 1907. — Т. LXXIX. — С. 94–96.*

Ця публікація була четвертою в серії “Матеріали до історії Коліївщини”, започаткованої М.Грушевським у 1904 р.

с. 361 ...наведене Л.Зелінським в його виданні тих василіянських записок... — йдеться про публікацію записок василіянина Корнелія Срочинського про захоплення гайдакаками Умані 1768 р., і два листи, що стосувалися згаданих подій, місіонера уманської місії василіян у містечку Буках (тепер Маньківський р-н Черкаської обл.) Леона Заславського, підготовлені Л.Зелінським до друку, але через цензурну заборону не опубліковані. Вони побачили світ у Пуать'є 1839 р. в збірнику “Przegląd dziejów polskich”, виданому зусиллями польської еміграції, але без оповідання про страту Гонти. Цей факт, на думку М.Грушевського, засвідчує те, що спогади і листи редакція “Przegląd-u” опублікувала із копії, переданої, очевидно, Л.Зелінським, але без коментарів і зауважень, зроблених ним у публікації, не повернутої львівським цензурним органом (вона певний час зберігалася в його архіві, а згодом була передана до бібліотеки Львівського університету). Вдруге їх опубліковано в 1904 р. з копії, зробленої у василіянському архіві Кристинополя (тепер м.Червоноград Львівської обл.) молодим істориком, ченцем А.Крижановським. Див.: Матеріали до історії Коліївщини. І: Василіянські записки й листи про Коліївщину. Подав Аристарх Крижановський // *Грушевський М.* — Твори: У 50 т. — Львів, 2005. — Т. 7. — С. 120–122, 610–612. Л.Зелінський подав оповідання про страту Гонти у примітці до місця в спогадах К.Срочинського, де йдеться про четвертування Гонти в селі Сербях поблизу Шаргорода Подільського воеводства (тепер с.Гонтівка Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.). Див.: Там само. — С. 133 (вказівка М.Грушевського про публікацію цього оповідання в майбутньому).

...до споминів о. Сорочинського... — Срочинський Корнелій (Sroczyński Korneliusz) (1731–1790) — василіянин з 1754 р. У 1756 р. висвячений, 1766–1776 рр. — ігумен і префект василіянської місії у Кристинополі. Ігумен у Лаврові (1781–1788). Активно долучився до будівництва церкви і монастиря у Кристинополі (1771–1775). Див про нього: *Łukań R.* Autor Dziejopisu Monasteru Krystynopilskiego, o. Korneliusz Sroczyński, ZSBW (ur. 17. XI. 1731 — †21. III. 1790). Krótki Życiorys. — Kraków, 1939. — S. 5–10. Записки про уманську різню були відписані у двох копіях із його рукописної “Історії Кристинопільського монастиря Чину Св. Василія Великого від 1766 року до 1779 року”; перша — невідомою особою (ця копія зберігалася у бібліотеці Львівського василіянського монастиря, її передав для публікації Л.Зелінському прокуратор василіян у Галичині В.Компаневич), друга — власне зроблена ченцем А.Крижановським, очевидно, із рукопису праці К.Срочинського в монастирському архіві василіян у Кристинополі, яку й опублікував М.Грушевський.

с. 362 ...виданням Рачинського... — Рачинський Едвард (Raczyński Edward) (1786–1845) — польський аристократ, політик консервативного напрямку, меценат мистецтва і науки, видавець джерел. Багато подорожував, власник 14 000 га земельних угідь, що приносили щорічно 60 000 талярів прибутку. Видав близько 200 томів джерел до історії Польщі XVIII–XIX ст., серед них 21-томну серію “Образ поляків і Польщі в XVIII ст.” (Познань, 1840–1842). Детальніше див.: *Kieniewicz S.* Raczyński Edward // *Polski Słownik Biograficzny.* — Wrocław, etc., 1986. — Т. XXIX/2. — S. 629–632.

М.Грушевський розуміє під виданням Е.Рачинського: Bunt hajdamaków na Ukrainie w r. 1768. Opisany przez J.Lippomana i dwóch bezimiennych. Wydane z rękopisu przez E.Raczyńskiego. — Poznań, 1842. (=Образ Полaków і Польси, Т. XV).

...Мошинський... — йдеться про мемуариста Адама Мошинського, очевидця Коліївщини. Про уманську різню він збирав свідчення вже в 1775 р., вважається досить неупередженим сучасником подій (*Франко І.* Польська поема про уманську різню

// ЗНТШ. — Т. LXII. — Львів, 1904. — С. 29). Про захоплення гайдамаками Умані А.Мошинський пише у своїх спогадах, див.: *Pamiętnik do historii polskiej w ostatnich latach panowania Augusta III i pierwszych Stanisława Poniatowskiego, przez Adama Moszyńskiego*. — Poznań, 1858. — S. 126–151.

с. 363 ...Ліпоман... — Ліппоман Ян (Lippoman Jan) (помер 1832 р.) — польський мемуарист кінця XVIII—першої третини XIX ст. Автор мемуарів “Бунт гайдамаків на Україні в 1768 р.”, які видав уперше у 1842 р. відомий польський меценат, видавець джерел Едвард Рачинський, у серії “Образ поляків і Польщі” (т. XV).

...Браницький... — Браницький Францішек Ксаверій (Branicki Franciszek Ksawery) (1730–1819) — коронний великий гетьман (1774–1793). Особистий товариш короля Станіслава Августа. Приятельські стосунки із королем уможливили швидкий кар’єрний ріст Браницького. Від 1766 до 1774 р. — коронний ловчий. У 1768 р. керував коронними військами, які протидіяли барським конфедератам та гайдамакам на Правобережній Україні. Володів Білоцерківським староством, яке принесило два мільйони злотих річного прибутку. В останній період існування Речі Посполитої потрапив у політичну залежність від Катерини II і Г.Потьомкіна. Детальніше див.: *Konopczyński W. Branicki Franciszek // Polski Słownik Biograficzny*. — Т. II/1. — Kraków, 1936. — S. 398–401.

А.Ф.

Три листи Волод[имира] Антоновича до Антонія Мйодушевського

Публікується за виданням: *Г[рушевський] М. [Передмова до] Три листи Волод[имира] Антоновича до Антонія Мйодушевського // ЗНТШ*. — Львів, 1909. — Т. LXXXIX. — Кн. III. — С. 144–151.

с. 364 Антоній Станіславович Мйодушевський... — Мйодушевський Антоній (1838–1904) — польський суспільно-громадський діяч, активний учасник підпільного життя польських студентів 1850-х рр. у Київському університеті. Редагував рукописний журнал “Publicysta”, до якого дописували В.Антонович і Т.Рильський. Ідеологічні розбіжності між ними в питаннях історії польського і українського народів призвели до розриву і виходу їх обох із редакції журналу. Навчався в Ришільєвському ліцеї, 1855–1856 рр. — у другій київській гімназії, згодом її покинув і працював домашнім вчителем у польських шляхетських родинах Чорнобиля — Понтусів, Абрамовичів і Квасневських, до 1860 р. — вільний слухач на філологічному факультеті Київського університету. Учасник Січневого повстання 1863 р., за що був висланий до Сибіру. Повернувшись у 1874 р., проживав у провінції. Засновник бібліотеки в Проскуріві та її перший голова. Детальніше характеристику А.Мйодушевського див.: *Антонович М. Спомини Яна Мйодушевського про Володимира Антоновича і Тадея Рильського // Український археографічний щорічник*. Нова серія. — Вип. 2. — К., 1993. — С. 280–283.

...Івана Антоновича Мйодушевського... — Мйодушевський Ян — польський суспільно-громадський діяч. Навчався у гімназії Єлисаветграда, першій київській гімназії, юридичному факультеті Київського університету. Працював присяжним повіреним в Одесі, брав участь у діяльності місцевої “Просвіти”. У міжвоєнний період підтримував дружні стосунки з українцями, написав до Польського біографічного словника гасло про В.Антоновича. Покинув неопубліковані спогади, в яких згадував про свої зустрічі з В.Антоновичем і Т.Рильським (*Антонович М. Спомини Яна Мйодушевського*. — С. 278–280).

...Антоній Хамец... — Хамец Антоній (Chamiec Antoni) (1840–1908) — польський політик у Галичині другої половини XIX ст. Походив із малопольської шляхет-

ЗМІСТ

с. тексту с. ком.

<i>М.КАПРАЛЬ, А.ФЕЛОНЮК. Передреволюційне десятиліття великого історика України (1906—1916) . . . . .</i>	<i>V</i>	
Розділ I. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
До біографії митрополита Онисифора Дівочки	3	590
З облоги Белза в 1352 р.	7	592
Одна з українських колекцій	8	593
Рожне поле	11	594
Студії з економічної історії України	13	596
Господарство польського магната на Задніпров'ї перед Хмельниччиною	76	602
Байда-Вишневецький в поезії й історії	90	604
Сучасна вірша про неволю Вишневецького	116	606
До портрета Мазепи	120	607
Ще до портрета Мазепи.	122	608
Шведсько-український союз 1708 р.	123	609
Новий хозарський текст про війни Олега	135	610
Український рух на схід. Розселення за московською границею до 1648 р.	140	611
Розділ II. ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ, ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ГАСЛА	173	614
Коли сфабрикована грамота Любарта луцької катедри?		
Критична замітка	175	614
Українське наукове товариство в Києві й його наукове видавництво	177	615
Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності	185	616
До питання про розселення в'ятчів. Кілька заміток з приводу новіших праць	192	621
Лопушанський "Святовид"	196	621
Нові конструкції початків слов'янського і українсько-руського життя. Критичні замітки	197	622
Останні випуски праці проф. Жуковича про релігійні відносини XVII в.	217	624
Останні томи "Архива Юго-Западной России"	224	627
Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства	229	628
Нові гіпотези з історії староруського права. Критичні замітки з приводу праці К.Л.Геца	266	641
Новіша література по історії В[еликого] кн[язівства] Литовського. Критичний огляд	285	643
Короткий огляд української історії	303	647
Українська справа в її історичному розвитку	312	649
Глинський Михайло Львович	338	651
Гонта	340	654

Запоріжжя і Запорізька Січ (Січа)	342	656
[Виступ на загальних зборах НТШ 30 квітня 1907 р.]	350	657
[Виступ на загальних зборах НТШ 12 травня 1909 р.]	352	658
Розділ III. АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ ТА ПЕРЕДМОВИ	355	659
Лист Володимирської громади з 1324 р. (Факсиміле листа й печатки)	357	659
Матеріали до історії Коліївщини. IV. Оповідання очевидця про смерть Гонти	361	660
Три листи Волод[имира] Антоновича до Антонія Мйодушевського	364	662
Записка Гендльовіка про банатських запорожців	371	664
До історії Остриянинової еміграції. Постриження вдови Остриянина в Москві	372	664
Історія Хмельниччини, списана Силуяном Мужилівським в лютім 1649 р.	376	665
Матеріали до історії Кирило-Мефодіївського брацтва. Признання кирило-мефодіївців	387	665
Вступне слово [до т. LXIX “Записок НТШ”]	529	671
Передне слово [до: Свендцький І. Опис рукописів народного дому]	531	671
Передмова [до т. ХСІІ “Записок НТШ”]	533	673
Від комісії [Передмова до т. VIII “Жерел”]	534	674
Від комісії [Передмова до т. ХХІІ “Жерел”]	538	677
Розділ IV. НЕКРОЛОГИ	539	678
Богдан Бучинський. Посмертна згадка	541	678
Пам’яті Никандра Молчановського	543	680
Петро Голубовський. Некролог	550	684
Микола Дашкевич. 1852—† 20.I.1908	553	687
Пам’яті Володимира Антоновича	558	691
Кн[язь] Ян-Тадеуш Любомірський. (Некролог)	560	693
Ф. Леонтович—В. Ключевський—Д. Самоквасов. (Некрологічні замітки)	562	694
В. І. Сергеевич. Посмертна згадка	568	701
Пам’яті Євгена Голубінського	570	702
Пам’яті Якова Шульгина	575	705
Пам’яті Миколи Лисенка. Промова Мих[айла] Грушевського	579	709
Іван Филевич. Некрологічна замітка	584	713
Костянтин Михальчук	587	716
Пам’яті Володимира Лозинського	589	719
КОМЕНТАРІ	590	
СПИСОК ЦИТОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	720	
ПОКАЖЧИК	726	
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	753	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 8

Серія “Історичні студії та розвідки (1906—1916)”

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *С.Довба*
Коректори *М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянин*

Здано на складання 21.02.2006. Підп. до друку 17.11.2006.
Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 62,56.
Умовн. фарбовідб. 62,98. Обл.-вид. арк. 55,00. Наклад 5000 прим.
Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 2980. Вид. № 14. Зам. 432-7.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —
Т. 8: Серія “Історичні студії та розвідки (1906—1916)”. — 2007. —
776 с.

ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-484-0 (т. 8).

Восьмий том зібрання праць М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки” і охоплює період 1906—1916 рр. У томі вміщені численні історичні статті, огляди, рецензії, археографічні передмови та публікації вченого, некрологи й посмертні згадки про істориків, суспільних діячів — сучасників М.Грушевського.

Видання розраховане для істориків, етнографів, філологів та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-484-0 (т. 8)